

**ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДЖЕРЕЛА З ОРГАНІЗАЦІЇ СУДНОПЛАВСТВА
СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ (XX–XIX СТ. ДО Н. Е.)**

Вивченню проблем дієвості державного управління присвячували свої праці вчені-юристи як в минулому, так і в наш час. Досить багато уваги надавалось висвітленню проблем удосконалення державного управління в окремих галузях суспільного виробництва. Але такі проблеми щодо удосконалення організації у галузі судноплавства практично не висвітлювались. На нашу думку, є необхідним проаналізувати історико-правові джерела забезпечення організації судоплавства.

Так, В. А. Якобсон стверджує: «В целях “чистоты эксперимента” вопрос о том, как возникает и формируется право, следовало бы изучать на примере такого общества, где возможность заимствования исключена, т. е. обратиться к самым ранним цивилизациям в истории человечества. ...В силу этих факторов древняя Месопотамия является подлинным раем для историка права. Прежде всего, можно заведомо отбросить возможность любых сколько-нибудь значительных влияний извне в начальной стадии развития» [6, 9]. Таким чином, вивчення історико-правових джерел з організації судоплавства в Стародавній Месопотамії дозволить сформувати об'єктивну історико-правову базу, використання якої буде служити правильному вибору стратегії та тактики реформування адміністративно-правових методів регулювання відносин, які виникають у торговому мореплаванні.

Наука нашого часу не має законодавчих пам'яток періоду об'єднання усього Шумеру і Аккаду під одноособовою владою монархів спочатку династії Аккада (XXII — поч. XXI ст. до н. е.), а потім III династії Ура (XXI ст. до н. е.). «Хотя при III династии Ура на короткое время был введен царский суд, но существовал ли специальный кодекс законов, которым он руководствовался, — нам не известно» [2, 200]. Напевно, у зв'язку з цим М. М. Азаркін стверджує: «Что касается юридической мысли Месопотамии, то она никем специально из ученых-юристов не исследовалась» [1, 29]. Якщо ми візьмемо до уваги той факт, що М. М. Азаркін стверджував це вже у 2003 р., а М. Ліверані у 1969 р. зробила висновок про те, що «для Месопотамии (несмотря на большие возможности) пока сделано чрезвычайно мало» [4, 61], ми маємо зробити висновок про відсутність «прогресса» в «достижениях» історико-правової науки за минулий час. Відповідно, буде цілком природно, з нашої точки зору, погодитись із твердженням М. Ліверані: «То, что уже делалось в этой области по части аналитических исследований, заслуживало бы быть продолженным и развитым и при этом должно было бы сливаться с трудами более широкого диапазона. Лишь продолжая вносить новые идеи и проблемы в застывшую картину древневосточной истории, можно добиться, чтобы эта картина приобрела жизнь и значение для нашей культуры» [4, 67].

У статті ми наводимо та аналізуємо витяги, що торкаються нормативно-правового забезпечення управління судноплавством, з перекладів історико-правових джерел, які дійшли до нас в клінописних пам'ятках законодавства, які датуються початком II тисячоліття до н. е. Цим самим часом датується і перший матеріальний контакт Месопотамії з Єгиптом, що підтверджує знайдений у Єгипті клад месопотамських резних печаток. Клад датується часом фараона Аменемхета II, а печатки — часом I династії Ісіна. Це означає, що «мандрівка» печаток до Єгипту була порівняно недовгою. Маючи на увазі, у свою чергу, те, що печаток у кладі було декілька, можливо припустити, що це є здійснення прямого контакту, а не передавання цих предметів через чергу посередників [5].

З падіння III династії Ура починається новий так званий **старовавилонський** період історії Двуріччя Тігра і Євфрата. До того часу слід віднести так звані «шумерские законы», які були знайдені у храмовому архіві Ніппура, і закони, відомі в іншому варіанті — із більш пізніх (I тисячоліття до н. е.) копій великого підручника для юристів — «*Ana ittišu*, содержащего шумерские грамматические парадигмы, юридические термины и фразеологию, а также образцы юридических казусов и законы на шумерском языке (бывшем языке права, религии и науки в течение долгого времени после исчезновения живого шумерского языка в начале III тысячелетия до н. э.), с переводом их на аккадский» [2, 200].

Ми наводимо витяги із «фрагмента так называемых Шумерских законов»*. «Фрагмент» — это «часть (последние два столбца из общего числа пяти) большой клинописной таблицы. Текст на позднешумерском языке в скорописной копии, по-видимому, XIX в. до н. э., по всей вероятности происходит из г. Урука и представляет часть законодательства царства Ларсы, сменившего, вместе с царством Исины, около 2000 г. до н. э. царство Шумера и Аккада со столицей в Уре (III династию Ура)» [2, 211].

«... (§ 3). Если кто-либо отклонится {дословно — «изменит»} от указанного ему пути {дословно — «его путь указанный»} и погубит судно, то кроме (?) {собственно — «до», «вплоть до»} цены самого (?) судна {дословно — «судна этого (самого)» (?)} он должен отмерить его хозяину плату за его наем по (?) ... ».

«Ранее “Фрагмент” издавался» [8, 20]. «На русском языке “Фрагмент” до 1952 г. не издавался. По мнению И. М. Дьяконова — переводчика “Фрагмента”, «перевод представляет большие трудности из-за небрежности почерка писца и неясности терминологии» [2, 211].

У царстві Єшнуни (Ашнунака) було створено судебник царя Білалами (XX ст. до н. е.). До нас дійшли два екземпляри запису законів Білалами на цегляних таблицях. Закони було створено семітською (аккадською) мовою, яка зберігала особливості місцевого говору.

* У тексті перекладів квадратними дужками — [] — означені лакупи оригіналу, які не можна додати дублікатами. У фігурних дужках — { } — падає пояснення перекладача. Курсивом позначені слова, які додані перекладачем при перекладі на російську мову за змістом. Пумерація параграфів у всіх випадках відсутня в оригіналах та прийнята сьогоденними винахідниками. Там, де в оригіналі відсутня пумерація параграфів, номери параграфів паведені у дужках.

Ми наводимо витяги з законів Білалами, царя Єшнуни. «“Законы” сохранились в двух списках на глиняных табличках, происходящих с современного городища Телль-Хармаль, в древности одного из поселений, зависевших от Эшнуны — города в долине р. Диялы, на северо-восточной периферии Вавилонии (середина XX в. до н. э.). Царство это, хотя и периферийное по отношению к Нижней Месопотамии, лежало на основном пути, ведшем по долине реки Диялы в Элам¹ и в глубь Ирана, и было достаточно богатым и довольно высоко развитым» [3, 359].

«“Введение” — на шумерском, текст на аккадском языке с некоторыми местными особенностями. Законы принадлежат либо правлению Білаламы, либо его отца (если слово «Билалама» в тексте введения принадлежит не к имени, а к отчеству царя, о котором идет речь)» [2, 214].

« ... § 4. Наемная плата ладью — за каждый 1 курру объема — 2 ка, а также [...] массиву 4 (?) суту наемная плата корабельщика; он может использовать ее весь день.

§ 5. Если корабельщик будет небрежен и утопит ладью, то он должен восполнить, сколько утопил.

§ 6. Если человек возьмет в ... не свою ладью, то он должен отвесить 10 сикелей серебра ...»²

«Ранее “Законы” издавались» [9]. «На русском языке “Законы” до 1952 г. не издавались» [2, 214]. «В настоящее время “Законы” приписываются Дадуше — младшему брату Нарам-Сина. Они представляют интерес как свидетельство о характере общества на окраине Двуречья (Нижней Месопотамии) периода его расцвета в раннюю эпоху древности и во многом совпадают с Законами Хаммурапи»³.

Наприкінці XX ст. до н. е. були записані закони царства Ісіна, яке було гегемоном у центральній частині Південного Двуріччя. Виникнення цих законів пов'язане з ім'ям царя Ліпіт-Иштара. У Ніппурському храмовому архіві зберіглося декілька екземплярів списків з цих законів, але усі вони, як і більшість документів цього архіву, дійшли до нас у вигляді маленьких фрагментів, з яких із великою напругою у досить недалекій час вдалося реконструювати збірний текст біля трьох десятків статей, які формують не більш ніж 1/4 усієї збірки. «Законы составлены на позднешумерском языке; интерпретация их не во всех случаях бесспорна» [2, 201].

Ми наводимо витяг із «Законов Липит-Иштара, царя Исина. Текст «Законов» (1932–1921 гг. до н. э.) реконструирован по 9 фрагментам глиняных таблиц, содержавших различные списки с оригинального текста, написанного на каменной стеле. Позднешумерский язык» [2, 219].

Після «Введения» йде велика лакуна, яка займає навіть половину тексту. За лакуною зберіглося тільки п'ять фрагментів законів, витяг з одного із яких ми наводимо.

« ... (г)... [...] ладью [...] ладью он [...]. Ес[ли] человек наймет ладью и направит её для себя в (смысл не ясен) путешествие [...] новое (?) путешествие [...]... ».

«Текст “Законов” ранее издавался» [10, 159]. «На русском языке “Законы” до 1952 г. не издавались» [2, 221].

«Разгром Ура и Ларсы в 1793 г. до н. э. привел к прекращению деятельности высших школ клинописной грамоты, действовавших в этих городах, а с захватом Ниппура в 1722 г. до н. э. захирела самая важная школа — в Ниппуре, которая была центром создания и передачи сложнейшей письменной и культурной традиции, возникшей еще в Шумере» [3, 388].

Висновки.

1. Обмежене коло історико-правових джерел та їх фрагментарність дозволяє усе ж таки витягти з них деякі норми, що стосуються організації судноплавства. Це надає можливість зробити висновок про те, що ця галузь господарської діяльності (галузь суспільного виробництва) вже мала в той час (XX–XIX ст. до н. е.) досить важливе значення.

2. Аналіз розглянутих нами історико-правових джерел дозволяє зробити висновок про наявність нормативно-правових актів, які були спрямовані на організацію судноплавства, але межі їх дієвості у просторі встановити у наш час неможливо.

3. Найом судна («ладьи») в межах обраного нами періоду є, як здається, досить розвиненим видом використання судна (в теперішній термінології — видом «торгового мореплавания» — див. ст. 1 Кодекса торгового мореплавства України)⁴.

4. Досить достовірно можна встановити умови найому як «ладьи» без «корабельщика», так і «ладьи» із «корабельщиком». При цьому із зазначенням роздільної сплати за найом «ладьи» — на умовах ставки за одиницю об'єму судна та за роботу «корабельщика» — на умовах погодинної оплати (за добу)⁵. Сучасна міжнародна практика організації торгового мореплавства вищенаведені умови пов'язує із інститутами морського права — тайм-чартерного та бербоут-чартерного фрахтування транспортних суден.

5. Про наявність військово-морського флоту та про проведення будь-яких морських походів цього періоду свідчення відсутні.

Примітки

1. «Эшпуна находилась в союзе с Эламом (дочь Вилаламы была замужем за правителем Суз в Эламе). Эшпуна усиливается вследствие расширения торговли с Востоком. Ее правители — Иппик-Адад II, Нарап-Сип, Дадуша и Ибаль-пи-Эль II, примерно современники Варад-Сипа, Рим-Сипа II и Хаммурапи — приняли царский титул и даже прижизненное обожествление» [3, 359].
2. 1 сикль = 8 г [7, 93]. «За один сикль серебра (1/120 кг) можно было по тарифу купить 300 силла (225 л) ячменя, или 3 кг шерсти, или 600 сила соли, или 1,5 кг меди; месячная плата наемного работника без прокорма составляла тоже 1 сикль серебра» [3, 359].
3. Закопи Хаммурапи були складені за його наказом у середині правління (1792–1750 рр. до н. е.) у зв'язку із реорганізацією держави після падіння царств Ісіпа і Ларси.
4. «Интересен закон (§ 40): всякий продавец (очевидно, что и арендодатель) обязан быть в состоянии указать происхождение продаваемой (сдаваемой в аренду) вещи, иначе он отвечает как за кражу (в отношении кражи судна см. (§ 6). «Указать» — значит предъявить свидетелей или договор» [3, 359].
5. «Как и другие тарифы подобного же рода, они вряд ли соблюдались в повседневной практике, а служили лишь щепчком для судов при решении конфликтных дел по вопросам уплаты за товары или по найму» [3, 359].

Література

1. Азаркип Н. М. Всеобщая история юриспруденции: Курс лекций. — М., 2003.
2. Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства / Пер. и коммент. под ред. И. М. Дьяконова // Вестник древней истории. — 1952. — № 3. — С. 200–225.
3. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. 1. Месопотамия / Под ред. И. М. Дьяконова. — М., 1983.
4. Ливерани М. Проблемы и направления исследований в области истории древнего Ближнего Востока // Вестник древней истории. — 1969. — № 4. — С. 60–67.
5. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке. — М., 1987.
6. Якобсон В. А. Возникновение писаного права в Древней Месопотамии // Вестник древней истории. — 1981. — № 4. — С. 9–20.
7. Янковская П. Б. Особенности финансирования международной торговли XIX в. до н. э.: К предыстории монеты // Древний Восток и античная цивилизация: Сб. науч. тр. — Ленинград, 1988. — С. 92–101.
8. Clay A. T. Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection. — New Haven, 1915. — (Yale Oriental Series. Babylonian Texts; Vol. 1).
9. Goetze A. The Laws of Eshnunna // Sumer. — 1948. — IV, 2.
10. Pritchard J. B. Ancient Near Eastern Texts. — Princeton, 1950.

УДК 340.15(431):347.62

*А. М. Меденцев***ПРУССЬКИЙ ЛАНДРЕХТ ПРО ШЛЮБ**

Дослідження проблеми шлюбу є на сучасному етапі розвитку законотворчості в Україні вельми актуальною справою. В умовах розвитку державотворчих процесів зростає роль досліджень з історії держави і права, особливо тих аспектів, що безпосередньо пов'язані з проблемами сьогодення.

Шлюб привертав увагу багатьох юристів і дослідників. Пояснюється це тим, що це питання стосується головних форм організації людства.

У різних аспектах проблему шлюбу досліджували такі вчені, як Д. Азаревич, Й. Бахофен, Г. Бертгольд, Д. Васильєв, О. Гойхбарг, Г. Ільїн, О. Загорівський, Л. Казанцев, К. Кавелін, О. Куніцин, О. Любавський, М. Матсьє, В. Нікольський, А. Пестрежицький та ін. [1].

Пруський ландрехт становить собою воістину музей стародавностей. У ньому зустрічаються знайомі риси невільного шлюбу і шлюбу вільного. У цьому відношенні прусський ландрехт, що з'явився на порозі XIX століття, є для нас неможливим свідком порядків в галузі шлюбного права.

Справді, ландрехт говорить ще про ранковий дарунок (Morgengabe), який при укладанні шлюбу наречений обіцяв сплатити своїй нареченій. По суті, ранковий дарунок, чи вено дівочтва, було тут не дарунком, а боргом чоловіка. Цей борг дружина могла зажадати від чоловіка за його життя [2]. Борг цей складав частину окремого майна дружини [3] і забезпечувався так само, як у єгипетському і єврейському праві, усім майном чоловіка. Борг чоловіка служив засобом спонукати дружину сумлінно виконувати свої подружні